

УДК 343.123.12(477)

Р.А. ХАЛІЛЕВ, докт. юрид. наук, доц.,
РВНЗ «Кримський гуманітарний університет»

ФАКТОРИ МОЖЛИВОГО УСКЛАДНЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ НА ҐРУНТІ МІЖЕТНІЧНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ У КРИМУ

Ключові слова: міжетнічний конфлікт, оперативна обстановка, національна безпека, соціальний конфлікт, антагонізм, мігранти, біженці, злочинність на міжнаціональному ґрунті

В залежності від історичної епохи, континенту, країни чи регіону міжетнічні конфлікти вирізняються за причинами виникнення, природою протистояння, а також якісними та кількісними показниками, що характеризують конкретні події під час протікання конфлікту. Фактори ускладнення оперативної обстановки внаслідок міжетнічних конфліктів також мають певну конкретизацію в залежності від ситуації міжетнічного протистояння, проте їх завжди можна визначити в період так званої «активної фази конфлікту». Складнішим є з'ясування факторів можливого ускладнення оперативної обстановки в ситуації існування окремого регіону зі значним конфліктогенним потенціалом та відсутністю видимого протистояння. Крим є саме таким регіоном. Саме тому визначення факторів можливого ускладнення оперативної обстановки на ґрунті міжетнічного напруження у Криму є вкрай важливим, перш за все, для профілактики злочинів та недопущення виникнення осередків конфлікту.

Виявлення ускладнення оперативної обстановки на ґрунті міжетнічної напруженості були предметом досліджень багатьох учених: К.К. Горяїнов (надав визначення «кримінологічна обстановка» та розкрив методологічні аспекти кримінологічної об-

становки); О.А. Габреїлян (досліджував проблемне поле міжетнічної напруженості); К.В. Коростелін (вивчав вплив факторів ідентичності і толерантності на формування культурного миру в Криму); М.В. Тульський (досліджував релігійний склад населення України, визначаючи найбільш конфліктні регіони у їх процентному відношенні); А.Г. Ішин (вивчав проблеми конфліктності в етнічній сфері Кримського регіону).

Звідси, метою статті є виявлення та вплив різноманітних факторів, які можуть спричинити ускладненню оперативної обстановки на ґрунті міжетнічної напруженості в Криму.

Запобігання злочинам на ґрунті міжетнічних відносин є процесом профілактичної дії на оперативну обстановку за допомогою заходів організаційно-господарського, соціально-виховного, економічного і правового характеру. Ці заходи можуть бути ефективними лише в тому випадку, якщо виявлені причини злочинності, умови, що їм сприяють, визначені шляхи їх усунення. В той же час, спираючись на положення матеріалістичної філософії про причинно-наслідковий зв'язок процесів і явищ в природі і суспільстві [1, с.21], всесторонньо осмислюючи накопичений досвід правоохоронної діяльності, не можна не прийти до висновку про те, що різноманіття оперативно-розшукових ситуацій, що приводять до здійснення злочинних діянь, нерідко не дозволяє прослідити чіткої грані між причиною конкретного злочину і умовами, що сприяли його здійсненню. Вирішальну роль тут грають механізми взаємовпливу та взаємодії причин та умов, результатом чого стає можливість реалізації індивідуумом конкретних злочинних дій [2].

У визначенні чинників, що ускладнюють стан оперативної обстановки в загальнодержавному або регіональному масштабі, ми дотримуємось позиції, що їх можна поділити на:

1) обставини, що зумовлюються явищами соціально-політичного характеру: криміна-

льного та некримінального характеру;

2) обставини, зумовлені явищами природного та техногенного характеру;

3) обставини, що зумовлені введенням режиму надзвичайного чи військового становища [3, с.38].

Як нами вже було зазначено, взаємопов'язані фактори міжетнічного протистояння зумовлюються соціально-економічними, соціально-психологічними, адміністративно-політичними, культурно-мовними, етнодемографічними, етноіграційними, енотериторіальними, конфесійними та історичними причинами.

Причини та умови злочинності – криміногенні детермінанти (фактори) є взаємозв'язаною сукупністю негативних за своєю природою економічних, ідеологічних, соціально-психологічних, організаційних чинників і процесів, що породжують і обумовлюють злочинність як свій наслідок [4, с.408].

Щодо детермінант злочинності також необхідно погодитись з думкою А.Ф. Зелінського про поділ усіх чинників злочинності на об'єктивні та суб'єктивні, які в своїй сукупності за змістом можуть бути психологічними, біологічними, економічними, соціальними, політичними, екологічними, географічними, космічними, кліматичними та іншими. Тому справедливо говорити про безумовну взаємопов'язаність суб'єктивних і об'єктивних чинників злочинності, адже об'єктивні чинники в значній мірі породжені попередніми поколіннями людей, свою чергу об'єктивні фактори дійсності прямо впливають на мотиваційну поведінку суб'єктів [5, с.44–46]. Означене сприяє більш ґрунтовному розумінню природи міжетнічних конфліктів та їх впливу на стан оперативної обстановки.

Кримінологія твердо стоїть на тій позиції, що проблема з'ясування причин злочинів – є центральною та найскладнішою зі всіх кримінологією проблем. У ній концентруються елементи економіки і соціальної психології, юриспруденції і політики [6].

Пізнавши останні, ми маємо реальну можливість на науковій основі розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з нею [7, с.67].

Кримінологія єдина у виборі методологічного підходу до аналізу причин злочинності, керуючись при цьому положеннями діалектичного матеріалізму.

При визначенні та характеристиці умов, що створюють сприятливу обстановку для скоєння злочинів на ґрунті міжнаціональних конфліктів, автори керувалися наступними кримінологічними положеннями – безпосередні причини і витoki винної поведінки злочинців завжди лежать в особі людини, що скоїла злочин, жодні зовнішні обставини не можуть бути визначальними причинами протиправної поведінки, якщо вони не стали внутрішніми детермінантами людської діяльності [8, с.9]. Тому всі спонукальні сили, що викликають дії людини, повинні пройти через її свідомість, перетворитися на спонуку його волі [9, с.29].

У свою чергу, умови, що сприяють скоєнню злочинів, можуть бути класифіковані за двома групами, а саме:

– ті, що сприяють криміногенному формуванню особи (негативний вплив сім'ї, найближчого оточення, недоліки шкільного, професійного, побутового та інших видів виховання);

– ті, що сприяють реалізації злочинних намірів. У даному випадку йдеться про різного роду організаційно-управлінських упущення та прорахунки [10].

Ефективність профілактичної діяльності органів внутрішніх справ у міжетнічному середовищі знаходиться в прямій залежності від того, наскільки її суб'єкти виразно уявляють собі суть і природу умов, що сприяють скоєнню злочинів на етнічному ґрунті і що може служити цілям інтенсивного, позитивного впливу на дії правопорушників.

Системні перетворення, що торкнулися всього суспільного життя, привели до серйозних змін соціально-економічної сфери в Україні. Наслідком є затяжна криза. Саме на

період формування України як незалежної держави прийшлося масове повернення депортованих до Криму. Навіть для держави, що стабільно розвивається, проблема облаштування 270 тис. репатріантів була би серйозним випробуванням. Зниження економічних можливостей держави, падіння рівня життя населення, серйозний тиск багатотисячного числа репатріантів на слабку соціально-економічну інфраструктуру Криму призводить не лише до масової незадоволеності людей життям, але й значно впливає на протікання міжетнічних процесів в Криму.

Економічна криза різко відбилася на процесі повернення, облаштуванні і адаптації депортованих. Додаткову складність викликає те, що ця категорія людей має не лише соціальну характеристику, але й національну. Різке падіння рівня життя місцевого населення в Криму, яке збіглося за часом з появою репатріантів, стало додатковим джерелом негативного відношення до останніх, як до однієї з можливих причин погіршення економічного стану. Все це в сукупності стало джерелом етнічної напруги в Криму.

Проте, стверджувати, що сьогодні в Криму є міжетнічний конфлікт було би перебільшенням, але неможливо заперечувати наявність його високого потенціалу. Існуючі міжетнічні протиріччя в Криму є результатом накладення багатьох історичних і політичних процесів і проблем, що довгий час накопичувалися. Як тільки механізми радянської системи послабшали, всі ці проблеми загострилися і дали про себе знати.

Здійснюючи незначний екскурс в історію, нагадаємо, що масові депортації за радянських часів в Криму почалися в 1941 р. у відношенні етнічних німців, що проживали на півострові з XIX ст. У 1944 р. була, фактично, здійснена «зачистка» Криму за національною ознакою. Особливе місце в цьому трагічному процесі посіли кримські татари, яких позбавили їх історичної батьківщини. Власне, саме їх політична активність сприя-

ла можливості повернення до Криму не лише кримських татар, але й німців, вірмен, болгар і греків. Саме ця активність дозволяє визначити комплекс проблем кримськотатарського питання в Криму.

Проблема депортації була формально знята у 1957 р. у період реабілітації всіх депортованих народів і відновлення ліквідованих автономій. Проте, навіть у 1968 р., при розробці першої програми повернення депортованих народів, у час, коли Радянський Союз був досить стійким і міг забезпечити організаційне та матеріальне протікання цього процесу, проблеми депортованих народів вирішені не були. Замість цього проводилася політика, що забороняла кримським татарам повернення на постійне проживання до Криму, активно велись пошуки для них «альтернативної» батьківщини в середньоазійських степах.

Означені негативні процеси певним чином вплинули як на етнічне середовище кримських татар, так і на ситуацію загалом, що призвело до наступного:

- переконання кримських татар у тому, що радянська система не бажає вирішення їх національної проблеми;
- поява і розвиток кримськотатарського національного руху, що ставив за мету відновлення історичної справедливості відносно народу;
- активізація національного руху в період перебудови;
- активному заселенню регіону переселенцями з Росії та України, які за десятиліття обжилися, створили власне етносередовище, що не має історичного зв'язку з народами, що проживали тут до депортації і для яких останні залишаються чужим, а кримські татари з їх політичними вимогами – інколи навіть ворожим елементом [11].

Процес розпаду СРСР вплинув на характер міграції кримських татар до Криму. По-перше, значно зросла кількість переселенців, що пояснюється появою елементів шовінізму в місцях їх масового мешкання (перш за все в Узбекистані). По-друге, міг-

рація підживлювалась невірою кримських татар у те, що процес повернення не буде припинений, як це вже траплялося раніше. Розпад Радянського Союзу означав крах системи, яка повинна була й могла забезпечити процес повернення. У наслідку розпаду основний тягар процесу повернення був перенесений на плечі України, яка, природно, не в змозі вирішити всі аспекти цієї складної проблеми. У результаті виникло джерело серйозної внутрішньої напруженості.

Аналіз сучасного положення справ у середовищі кримськотатарського народу свідчить про достатність причин, що призводять до невдоволення існуючим станом. Проте, ці причини є, переважно, наслідками тих складних історико-політичних процесів, про які ми раніше неодноразово вели мову. Внаслідок цього, сучасна ситуація міжетнічного напруження виявляє себе в економічній, політико-правовій та культурній сферах.

У комплексі загальних факторів можливого ускладненні оперативної обстановки на ґрунті міжетнічної напруженості у Криму найбільш, на нашу думку, суттєвими є *причини та умови, що породжують стан соціальної, політичної та економічної нерівності (фактор нерівності)*. Вони є наступними:

1. Кримське співтовариство переживає етап соціальної трансформації.

2. Етнічні еліти відносно замкнуті.

3. У місцях компактного мешкання раніше депортованих громадян відсутня інфраструктури.

4. Існують різні стартові умови при проведеному земельній реформі.

5. Існують проблеми в розвитку мови, культури та освіти на рідних мовах.

6. Спостерігаються демографічні та економічні відмінності відтворення населення.

7. Існують різні соціально-психологічні мотиви відтворення населення.

Окремим фактором, що безпосередньо визначає сучасний стан міжетнічного напруження внаслідок повільного вирішення питань ресоціалізації репатріантів є *управ-*

лінських фактор. Проблеми управління виявляються у наступному:

1. Йде процес становлення інститутів і традицій, що утримують органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, національні громадські об'єднання від дій, що дестабілізують обстановку в міжетнічних стосунках.

2. Елементи державної (республіканською) політики у етнічній сфері української, не послідовні, схильні до кон'юнктурних змін і не прогнозовані.

3. Відсутня регулярна, системна, публічна, цілеспрямована діяльність у напрямку розвитку національних стосунків і вирішення етнічних та міжетнічних проблем.

4. Спостерігається недолік фахівців-професіоналів у цій сфері.

5. Фінансові можливості в реалізації державних програм в міжетнічній сфері обмежені.

6. Відсутнє законодавство, що враховує причини, які породжують конфліктні ситуації і впливають на їх еволюцію.

7. Спостерігається зайва політизованість рішень, що приймаються, у сфері міжетнічних стосунків.

8. Відсутні практичні механізми для підтримки постійного діалогу між сторонами-учасниками конфлікту.

Вагомим у можливій перспективі потенціальної дестабілізації є *фактор корупційності*, що виявляється, переважно, під час активної боротьби за ресурси (матеріальний потенціал для конфлікту):

1. У сфері земельних стосунків – розпаювання землі, розподіл земельних ділянок.

2. У сфері перерозподілу власності (приватизація, компенсація, пільги).

3. У фінансовій сфері (участь в розподілі і освоєнні фінансових ресурсів: міжнародних, державних, республіканських, внутрішніх суспільних).

4. У владній сфері (представництво; побудова інститутів влади та участь у них).

Означений фактор є одним з найбільш небезпечних особливо у сфері земельних

відносин. Корупційні схеми несправедливого розподілу земельних ресурсів півострову, як свідчать, зокрема, події у Бахчисарайському районі в жовтні 2008 року, є не лише фактором можливого міжетнічного протистояння, але й можуть, внаслідок подальшої бездіяльності влади щодо подолання корупції, призвести до конфлікту між владою та народом поза національними ознаками.

Складним і в значній мірі зовнішнім та суб'єктивним є *фактор активного політичного маніпулювання етнічними відмінностями*. Основні проблеми тут закладені у наступному:

1. Маніпулювання етнічними відмінностями внутрішніми силами: національними елітами для реалізації своїх цілей (у тому числі, для реалізації національної ідеї – такою, як вони собі її представляють).

2. Маніпулювання етнічними відмінностями з боку зовнішніх офіційних державних, міждержавних та неофіційних сил (Росії, Туреччини, США, Європейських країн, країн арабського світу, організацій «Світового масонства» тощо) шляхом використання політичного, економічного, гуманітарного і релігійного чинників.

3. Маніфестація політично, економічних і духовних відмінностей (мова, культура, образи, релігія).

4. Поведінка етнічних еліт нерідко створює потенціал напруженості шляхом формування громадської думки конфліктного характеру, ігнорування демократичними принципами, експлуатацією фактів історичного минулого; неофіційним впливом на владу, громадські організації та розподіл ресурсів;

5. Недостатня правова база, що дозволяє маніпулювати етнічними відмінностями.

6. Інформаційний чинник (активне використання ЗМІ і політичних партій в експлуатації етнічних відмінностей).

Негативні наслідки насильства, що мали місце у минулому, визначають вплив на ситуацію міжетнічного напруження *фактору історичного негативу*, що виявляється у на-

ступних, часом стереотипних ознаках:

1. Образа, як наслідок депортації 1941–1944 років.

2. Відчуття відсутності гарантій безповоротності процесу депортації.

3. Страх асиміляції.

4. Страх втрати національно-державної ідентичності.

5. Різна оцінка кримської історії.

6. Конфлікт стереотипів.

Причини та умови міжетнічної напруженості в соціально-економічній сфері свідчать про значний вплив на ситуацію *соціально-економічного фактору*, а саме:

– Повернення раніше депортованих осіб та їх нащадків відбувається в умовах суспільства з економікою, що трансформується.

– Неготовність України і Автономної Республіки Крим у 1980–1990 роках до прийому великого числа неорганізованих репатріантів, що повертаються.

– Прийняття заборонних нормативно-правових та інших актів органами влади, обмежуючих право на свободу пересування і вибір місця проживання.

– Паспортна реєстрація переміщень репатріантів шляхом «прописки». Вимоги реєстрації місця проживання при прийомі на роботу, медичному і соціальному обслуговуванні.

– Відсутність участі держав, звідки повертаються раніше депортовані особи та їх нащадки у вирішенні соціально-економічних та гуманітарних проблем.

– Недостатня увага створенню дієвих механізмів реалізації Бішкекської угоди 1992 р., інших двосторонніх угод.

– Недостатнє виділення фінансових коштів на облаштування депортованих з Державного бюджету України.

– Повільне вирівнювання рівнів життя народів, національних та етнічних груп.

– Труднощі в освоєнні раніше депортованими територій – відсутність об'єктів інфраструктури, соціально-політична ізоляція.

– Слабке залучення репатріантів та на-

ціональних об'єднань до активного суспільного життя, що призвело до недостатнього використання додаткового наукового потенціалу, недостатньої підтримки корисних ініціатив, програм і проектів в рамках спільної стратегії реформ.

– Невирішеність проблеми матеріальної компенсації за прямі та непрямі збитки, що їх зазнали раніше депортовані.

– Періодичне загострення взаємовідносин між лідерами кримських татар, вірменською, болгарською, грецькою і німецькою общинами через розбіжності у питаннях розподілу бюджетних фінансових коштів, що виділяються Україною на облаштування раніше депортованих громадян.

– Істотне скорочення потоку репатріантів із Узбекистану та інших країн СНД до Криму через край обмежені фінансово-економічні можливості реалізації їх міграційних планів.

– Недостатній облік інтересів раніше депортованих осіб та їх нащадків при здійсненні земельної реформи. (За даними Рескомзема Автономної Республіки Крим на 2001 рік, 10 % від загальної кількості приватизованих земель в автономії належать кримським татарам, у тому числі земельні ділянки для забудови й ведення особистого підсобного господарства) [12].

Як наслідок, *соціально економічний фактор* міжетнічного напруження в Криму може мати, та час від часу має певні негативні прояви, що виражаються:

1. У сфері задоволення матеріальних потреб репатріантів – *фактор матеріальної не облаштованості*.

Так, раніше депортовані особи та їх нащадки потребують, перш за все:

– можливості перевезти та зберегти своє майно й грошові кошти;

– здобуття легального джерела існування (роботи, придбання власності, оренди та ін.);

– рівноправної участі в процесах приватизації (включаючи й тих, хто поки що не повернувся з депортації, – шляхом резерву-

вання відповідної частини державної власності);

– здобуття в тій або іншій формі справедливого відшкодування за матеріальні та інші збитки, заподіяні депортацією;

– у звільненні на розумний перехідний період від частини податків і інших зборів.

2. У сфері соціального забезпечення раніше депортованих осіб і їх нащадків – *фактор відсутньої соціальної уваги*.

Проблеми соціальної не облаштованості та відсутності ефективної соціальної політики призводять до необхідності вирішення ряду соціальних проблем. До їх повноцінного вирішення репатріанти:

– претендують на посилення соціальної допомоги зі сторони держави, особливо якщо вони належать до незахищених верств населення (люди похилого віку, самотні, багатодітні сім'ї, безробітні);

– повинні мати можливість пройти професійну перепідготовку;

– у місцях їх компактних нових поселень повинні мати відповідну інфраструктуру, що забезпечує нормальне життя (школи, лікарні, дороги, зв'язок і тому подібне).

3. У сфері розподілу земельних ресурсів окремо необхідно виділити *земельний фактор* міжетнічної напруженості. Основні проблеми тут пов'язані з певними об'єктивними та суб'єктивними перешкодами для участі раніше депортованих у земельній приватизації, що на цей час призводить до ситуацій невдоволення і, як наслідок – нарощування конфліктогенного потенціалу. Недоліки внутрішньої політики держави у сфері земельних відносин призводять до наступного:

– відсутність громадянства України в частини депортованих, що позбавляє їх права на приватизацію землі;

– відсутність членства в КСП;

– обмежена кількість землі в деяких районах Криму;

– наявність неузгоджених між собою і багаточисельних нормативних актів, що регламентують участь депортованих у рефор-

муванні земельних стосунків (це безпосередньо призводить до виникнення спірних ситуацій на місцях та зростання міжетнічної напруженості);

- спроб посадових осіб органів місцевої влади виключити частину депортованих осіб та їх нащадків із процесу приватизації земель, використовуючи для цього формальні приводи;

- лідерами національних суспільних об'єднань депортованих висувуються ультимативні вимоги, виголошуються погрози силових дій.

Таким чином, недостатнє врахування інтересів раніше депортованих осіб і їх нащадків при здійсненні земельної реформи може привести до: посилення розшарування населення за рівнем забезпеченості; виникнення політичних спекуляцій; недовіри до влади; самозахоплення земельних ділянок; зростання міжетнічної напруженості, що є прямою загрозою відкритого конфлікту. Окремі негативні та вкрай небезпечні наслідки ігнорування проблем у галузі земельних відносин вже настали – йдеться про ситуацію масового самозахоплення репатріантами земельних ділянок. Це стало додатковим приводом для загострення міжнаціональних суперечностей та ускладнення оперативної обстановки.

4. Житловий фактор. Це одна з найскладніших проблем. Коріння проблеми забезпечення репатріантів житлом криються:

- у стихійності початку процесу повернення до Криму репатріантів;

- у відсутності ефективної програми повернення депортованих у частині виділення житла і земельних ділянок під індивідуальну забудову;

- у відсутності нормативно-правовий бази в обліку та розподілі житла з моменту початку масового повернення;

- у відсутності фінансової допомоги держави у вигляді пільгових цільових кредитів;

- у відсутності об'єктивних критеріїв розподілу засобів по регіонах Криму з вра-

хуванням чинника найбільшої потреби у житлі;

- у недостатній ефективності контролю у сфері надання земельних ділянок і розподілу житла, а також засобів на індивідуальне будівництво.

Невирішеність проблем забезпечення житлом репатріантів веде до величезної черги на житло, соціальної невлаштованості, нестабільності в сім'ях, зубожінню окремих людей, і, внаслідок цього, до зростання напруженості в суспільстві. Велика частина репатріантів будує житло за рахунок власних засобів.

5. Фактор безробіття. Погіршення ситуації на ринку праці призводить до того, що значна кількість кримських татар працездатного віку не має роботи (важко оцінюється через відсутність надійних методик). Проблема зростання безробіття в умовах економіки, що реформується, є загальнодержавною. Для репатріантів вирішення питань працевлаштування особливе важливе за причинами переїзду до Криму в умовах:

- різкого скорочення державного сектору та робочих місць у ньому;

- відсутності розвиненої інфраструктури бізнесу;

- відсутності ефективних цільових програм зайнятості, у тому числі, програм розвитку традиційних для репатріантів форм зайнятості;

- невідповідності професійного потенціалу репатріантів ринку праці, що склався;

- вимушеної зайнятості частини репатріантів у будівництві власного житла;

- низькій інтегрованості репатріантів у кримське суспільство;

- відсутності у репатріантів можливості на рівних правах конкурувати за місце на ринку праці з іншими категоріями населення.

Як наслідок, депортовані залишаються найбільш проблемною та уразливою соціальною групою.

Вирішення проблем інтеграції раніше депортованих осіб та їх нащадків має бути в

одному ряду із загальноукраїнськими задачами соціально-економічного та суспільно-політичного характеру. Metі державної національної політики слід направити на поліпшення добробут народів, національних і етнічних груп через мобілізацію трудового досвіду і духовних цінностей репатріантів на соціально-економічні перетворення. Визначення значущості проблем і ціннісних орієнтацій в економічній сфері – чинник зниження конкуренції між представниками різних народів Криму. Для цього необхідне детальне дослідження моделей (матриць) економічних переваг і поведінки представників різних народів, що проживають в Автономній Республіці Крим.

Виникаючі конфліктні ситуації, як правило, свідчать про те, що існуючі державно-правові інститути не здатні повною мірою вирішити цивілізованим шляхом положення, що створилося. Зняття напруженості, врегулювання та запобігання конфліктам у соціально-економічній сфері є обов'язковою умовою успішного вирішення завдань національного відродження всіх народів, національних й етнічних груп. Ключова роль у вирішенні проблем раніше депортованих осіб та їх нащадків повинна відводитися організованій формі їх повернення, що дозволяє розселяти та працевлаштовувати репатріантів, що прибувають, відповідно до їх бажань, ресурсів й економічних можливостей відповідних регіонів. Необхідно створити правову базу, що забезпечує дотримання принципів паритету та рівності умов для представників різних національностей, особливо в питаннях розподілу ресурсів і власності.

Напруга в області національних стосунків, які спостерігаються в Криму, реально відбиваються на зниженні спільної якості життя в регіоні, причому це відчувають як представники окремих етнічних груп, так і все співтовариство разом. Тому стабілізація та нормалізація етнічного життя в регіоні, дозвіл найбільш гострих проблем відповідають інтересам усіх жителів Криму неза-

лежно від їх національності.

Практично всі кримчани зацікавлені в тому, щоб влада Автономії та України з увагою відносилася до проблем в області національних стосунків, своєчасно реагували на сигнали, що поступають, запобігали появі конфліктних ситуацій. Всі етнічні групи Криму виступають за те, щоб в межах регіону ним було забезпечено безпечне існування. Етнічні групи Криму відстоюють положення, при якому був би задоволений певний рівень їх культурних, освітніх, інформаційних потреб, щоб їх «голос» міг бути почутий на рівні державної влади. Вони також украй зацікавлені, щоб підтримувався нормальний та активний процес співпраці з материнськими для них державами (історичною рідною) [13].

В основі вирішення реабілітаційної проблеми повинні лежати імперативи етичних і правових початків, зміцнення та розвиток традицій і форм взаємокорисного існування етнічних систем в одному соціумі. Успіх або провал інтеграції депортованих за національною ознакою людей в український та кримський соціуми в цілому здатні зумовити не лише їх перспективи, але й перспективи розвитку української держави. Через суттєві відмінності у природі виникнення конфлікту, окремо, як особливу групу чинників, необхідно розглянути *етнорелігійні чинники* виникнення міжнаціональних конфліктів у Криму. За останнє десятиліття Україна, а в її складі і Крим, були охоплені процесом бурхливого відродження релігії, що супроводжувалося різким сплеском релігійної самосвідомості, швидким кількісним зростанням і консолідацією релігійних общин, поверненням старих і будівництвом нових церков, мечетей та інших культових установ, розвитком релігійної освіти, формуванням значного соціального прошарку духовенства, встановленням зв'язків і взаємодії із зарубіжними релігійними центрами, поширенням вільної релігійної проповіді пропаганди, тощо. Як і в інших державах СНД, в Україні однією з найважливіших ха-

рактик вказаного процесу став його унікальний та непередбачуваний характер. Зі всією очевидністю виявилася нездатність колишньої законодавчої бази охопити і врегулювати весь спектр нових явищ релігійної практики, що бурхливо розвивається, відсутність адекватних державних структур і дефіцит кваліфікованих фахівців, необхідність науково обґрунтованих аналітичних і прогностичних розробок.

По суті, релігійний «ренесанс» застав молоду українську державу зненацька. Ситуація ускладнювалася тим, що сама українська державність знаходилася в стані трансформації, в процесі інтенсивного пошуку шляхів і форм інституціоналізації національної ідентичності. Гостра політична боротьба щодо суверенізації України не могла не відбитися на феномені релігійного відродження і, особливо, на формуванні стосунків між державою та конфесіями. У таких умовах в 1991 р. був ухвалений Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації», що визначив принципово новий правовий простір для розвитку конфесії в країні. Проте, через складність переходу від тоталітарно-атеїстично до правової держави, а також унікальності і непередбачуваності процесу релігійного відродження означений не міг повною мірою передбачити різноманіття і особливості реального процесу формування державно-конфесійних стосунків в країні. Проте, у вітчизняній літературі роль цього законодавчого акту, як правило, оцінюється вельми компліментарно. При цьому як головне досягнення закону більшість аналітиків зазвичай вказують на його ліберальний характер. На наш погляд, вказаний закон дійсно зіграв важливу роль у формуванні якісно нової конфесійної ситуації в країні, визначив принципово інші, порівняно з минулим, формальні параметри взаємодії держави і релігії в перехідних умовах.

Надавши практично повну свободу функціонуванню будь-яким концесіям, вказаний Закон відкрив широкі можливості не

лише для відродження традиційних для України культів, але й для проникнення нових – зарубіжних. Необхідно, проте, відзначити, що покладена в основу цього Закону виключно ліберальна концепція державно-конфесійних стосунків не лише не відповідала реальному рівню розвитку політичної демократії в країні, але й перечила фундаментальним етноконфесійним особливостям її історичного розвитку, зокрема, ідея української політичної нації, що стала стрижнем формування незалежної державності, не знайшла в законі свого етноконфесійного вираження. Так, одне з положень ст.5 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» свідчить: «Всі релігії, віросповідання і релігійні організації рівні перед законом. Встановлення яких-небудь переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання або релігійної організації відносно інших не допускається». Таким чином, на таке самоочевидне, здавалося би, питання, як: «чи є Україна православною державою?» – вказаний закон, всупереч культурно-історичній традиції та реальній дійсності, не дає ствердної відповіді. Насправді, навіть самий збіглий порівняльний аналіз показує, що в цьому відношенні законодавство України є значно ліберальнішим, ніж законодавство інших, у тому числі, й європейських держав.

Так, Східно-православна Церква признається «пануючою» в Греції. В Ірландії признається «особливе положення» Римсько-Католицької Церкви. У Данії Євангельська лютеранська церква прямо проголошується державною. У таких країнах, як Єгипет або Йорданія, іслам є державною релігією. В Ізраїлі іудаїзм займає пануюче положення. У ряді країн законодавство передбачає відомі переваги для «вкорінених» релігій. Наприклад, у Конституції Литовської республіки говориться, що «державна визнає традиційні в Литві церкви і організації, а інші... – у випадку, якщо вони мають опору в суспільстві і їх учення і обряди не перечать закону і моральності». Німецька конституція визнає необхідним релігійне вчен-

ня у державних школах, але при цьому йдеться виключно про лютеранство. В Іспанії Єдиний закон про релігійну свободу передбачає можливість особливих «угод і договорів про співпрацю іспанською держави з тими церквами і релігійними общинами, які, судячи за сферою їх діяльності і кількості віруючих, отримали явне вкорінення в Іспанії».

Таким чином, навіть європейська законодавча модель державно-релігійних стосунків демонструє диференційований характер по відношенню до різних релігій та конфесій залежно від їх вкоріненості та традиційності у власній країні. У цьому контексті законодавство України набагато ближче до найбільш ліберальної американської моделі, що заснована на формальній свободі совісті. Це, звичайно, робить їй честь у сенсі прихильності правам людини. Але якою мірою це відповідає національним інтересам України, зокрема, завданню консолідації і без того украй складної етноконфесійної структури суспільства в єдину українську політичну націю? Більш того, чи не з'явилося формальне визнання рівності всіх релігій і конфесій перед законом в умовах перманентної політичної, економічної і соціокультурної кризи, яка переживає сьогодні Україна, свого роду «законодавчим заохоченням етно-релігійного сепаратизму»?

Політичні події кінця 80 – початку 90-х років, створили сприятливі умови для масової репатріації кримських татар до Криму. Півострів став місцем національного відродження народу, яке торкнулося різних сфер: політичної, економічної, культурної, духовної. Процес відродження не міг обійти й релігію кримських татар – іслам, який з давніх часів був духовною основою кримськотатарського етносу. І сьогодні Іслам виступає одним з головних чинників його об'єднання, збереження його культури, побуту, родинного устрою. Процес відродження ісламу в Криму вельми схожий з аналогічними процесами, що відбуваються на всьому пострадянському мусульмансь-

кому просторі. Проте, в Криму процес «ісламського відродження» протікає складніше, тобто тут відбувається не просто відродження, а реінтеграція ісламу у вже цілком сформоване православно-слов'янське етноконфесійне середовище. Серед проблем відродження ісламу в Криму можна виділити п'ять основних: цивілізаційні, конфесійні, інституційні, політичні, економічні. Кримський півострів з давніх часів знаходився на перехресті різних культур і цивілізацій. Масова репатріація кримських татар у Криму зумовила створення досить потужного мусульманського анклаву на території, що раніше у конфесійному плані була практично однорідною. На рубежі тисячоліть Крим знов став місцем зустрічі двох світових Цивілізацій – Християнської та Ісламської.

З кінця ХХ століття на Заході усе більшу популярність набирає теорія «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, за якою далеко не всі цивілізації придатні для «нового світового порядку», що передрікає через це цивілізаційні конфлікти. Провідною цивілізацією «нового світового порядку» він вважає західну, а всі значні конфлікти ХХІ ст. виникатимуть на стиках цивілізацій [14, с.35]. Згідно розробленої класифікації С. Хантінгтоном, у Криму слід чекати зіткнення ісламською і слов'янсько-православної цивілізацій. Враховуючи, проте, що православ'я та іслам ніколи жорстко не конфліктували (як, наприклад, іслам і католицизм, або православ'я та західне християнство), можна сподіватися, що в Криму вдасться уникнути цивілізаційних зіткнень. Та все ж, аналізуючи процес ісламо-православної конфронтації літа-осені 2000 р. на півострові, мимоволі починаєш замислюватися над тим, що в угоду певним, переважно стороннім політичним інтересам теорія «сутички цивілізацій» цілком може бути реалізована на практиці. Кримський півострів є територією з конфесійно неоднорідним населенням. До вирішення міжнародних, міжконфесійних стосунків пра-

вовим і мирним шляхом прагнуть всі конфесії півострова. Для врегулювання цих проблем цивілізованими методами й була створена міжконфесійна координаційна рада «Мир – дар Божий», куди увійшли муфті мусульман Криму, митрополит Сімферопольський і Кримський, представники Римсько-католицької церкви, лютеранської общини, церкви адвентистів сьомого дня та ін. «Погоду» в міжконфесійних стосунках півострова визначають дві провідні конфесії – православ'я та мусульманство. Не дивлячись на значну духовну близькість і досвід багатоговікового мирного співіснування цих конфесій, ланцюг взаєморозуміння між ними на догоду егоїстичним політичним амбіціям може бути легко зруйнований. Це переконливо продемонстрували літньо-осінні події 2000–2005 років, що підвели ісламо-православний діалог до щонайгострішої межі конфронтації. Конфлікт, пов'язаний з демонстрацією мусульманами християнських уклінних хрестів, був улагоджений. Проте, немає гарантій, що в майбутньому певним політичним силам знов не знадобиться загострення відносин між двома провідними конфесіями Криму. Немає гарантій, що новий конфлікт буде також улагоджений без серйозних наслідків. Крим – це найбільш мозаїчний в конфесійному відношенні регіон України. За останні десять років щорічне зростання релігійного середовища складало в середньому від 60 до 100 релігійних організацій.

За даними Комітету у справах релігії при СМАРК на 01.01.2001 р., в Криму було зареєстровано 47 конфесій, течій та напрямів, у рамках яких діяло 888 релігійних організацій, у тому числі 865 релігійних общин. У порівнянні з 1989 р. число релігійних організацій збільшилося в 20 разів, конфесійна різноманітність – у 4 рази. Домінуюче положення в Криму займають православ'я та іслам, об'єднуючи відповідно 43 % і 30 % всіх релігійних організацій. У православному середовищі практично монополічним впливом користується УПЦ МП,

об'єднуюча 333 релігійних общин. Вплив УПЦ КП значно менший і спирається на діяльність 14 релігійних общин. УАПЦ має в Криму всього 2 общини і скільки-небудь помітним впливом не користується. З моменту реєстрації установ в жодній общині УАПЦ немає жодного священнослужителя. Число мусульманських общин до 2000 р. склало 263, з них 249 в складі духовного управління мусульман Криму (далі – ДУМК), 12 – автономних і 2 – у складі Духовного Управління мусульман України (ДУМУ) [15].

Конфесійні проблеми включають і такий важливий аспект процесу відродження ісламу в Криму, як взаємини кримських мусульман з основними центрами мусульманської світової спільноти. Століття у складі Російської імперії і Радянського Союзу зробили величезний вплив на релігійне життя кримських татар, виявившись у формі поступового відходу основної маси народу від мусульманського способу життя. Природно, що в процесі відродження ісламу у кримських татар виявилися серйозні проблеми.

Потенціал міжконфесійної конфліктогенності тут сформувався, перш за все, під впливом чинників, що визначили регіональну специфіку етноконфесійного розвитку півострова за останнє десятиліття. Поряд із спільним для всієї України процесом відродження православ'я, новим чинником стала реконструкція в Криму ісламу як явища безпосередньо пов'язаного з процесом репатріації на батьківщину раніше депортованих кримських татар [16].

Виключно швидке зростання числа православних і мусульманських общин, абсолютно незрівняне з темпами зростання інших конфесій, вже до середини 90-х років надало деяким аналітикам підставу заявляти про відродження нібито «традиційного для Криму паралельного розвитку християнства і ісламу». Таким чином, головним потенційним джерелом конфесійних конфліктів у Криму стало можливе протистояння православ'я та ісламу. При цьому, як показали

новітні дослідження, процес ісламського відродження на пострадянському просторі, відрізняється вельми високим рівнем політизованості. Особливо це характерно для мусульманських народів, що добиваються створення власної національної державності. В зв'язку з цим питання формування толерантних міжконфесійних стосунків, а також конструктивної взаємодії між конфесіями і державою, набули в Криму особливої гостроти та значення [17].

Відношення державної влади України до ісламу як рівноправної поряд з християнством релігії в цілому будуються на спокійних, не обтяжених забобонами, підставах. Влада не намагається втручатися в справи ДУМК, координувати відповідно до своїх інтересів його політику. В мусульманських общинах Криму практично не виникає проблем з реєстрацією і здійсненням своєї діяльності. Лідери кримських татар не зустрічають перешкод у проведенні Курултаїв мусульман Криму, з'їздів представників усіх мусульманських общин України, в здійсненні контактів із світовими центрами мусульманства. В цілому, тут можна констатувати наявність досить лояльного відношення до ісламу та до його відродження в Криму. Хоча необхідно відзначити, що монополія ДУМК унеможливує пряму конструктивну співпрацю між ісламським духовництвом і українською державою [18].

В останні декілька років Крим став ареною реалізації політичної акції, спрямованої на формування різко негативного відношення державної влади до ісламу. Ідеологами даної компанії є зовнішні сили, зацікавлені в існуванні на території України вогнищ міжконфесійних конфліктів та їх вирішенні за прикладом сусідньої Росії та Сербії. Не випадково дослідження та публікації місцевих і зарубіжних експертів і представників ЗМІ, що розглядають проблеми міжетнічних і міжконфесійних стосунків в Криму, повністю заповнені викриттями таких гучних понять, як «ісламський чинник», «ісламська загроза», «ісламський

екстремізм», «ваххабізм», тощо. Таким чином, робляться спроби нав'язати Україні політику, що ґрунтується на «ісламофобських навіюваннях».

На даному етапі державна влада України має можливість вибору: піти по вже уторованій, але тупиковій дорозі, або ж виробити своє власне конструктивне відношення до ісламу. В умовах, що склалися, іслам може грати роль чинника стабілізації або, навпаки, загострення суспільно-політичної ситуації. Багато що залежить від наявності глибоко продуманої етнічної і міжконфесійної політики держави, або – відсутності такої. Україна має побудувати стосунки зі своїми мусульманами на рівноправній, демократичній, цивілізованій основі. Владі потрібно працювати не з потенційною «ісламською загрозою», а з ісламом – рівноправною релігією у своїй країні [19].

З початком процесу мусульманського відродження кримські татари зіткнулися з проблемою: який іслам має бути відроджений на півострові. Річ у тім, що мусульманське учення, поширене в Криму до революції, спочатку було консервативним, а згодом частково розмито навалюю атеїстичного безбожжя. Сьогодні ніхто з упевненістю не може сказати, яка саме мусульманська школа була головною тут до 1917 року. Загальновідомо все ж, що це був суннізм.

Роки довгого державного тиску на релігію ісламу (в рамках Російської імперії і Радянського Союзу) сприяли істотним трансформаціям в духовному житті кримських татар.

Національні традиції і звичаї переплелися і з іншими культурними нормами та нормами ісламу в щось окреме та багато в чому перестало відповідати канонічному ісламу, що спирається на Коран.

Підриг власних традицій, відсутність спадкоємності ісламських інститутів залишають для кримських татар відродження власне «кримського ісламу» практично неможливим. Сьогодні перед релігійними лідерами постає проблема вибору шляху роз-

витку ісламу з двох альтернативних – арабського і турецького. Так Крим став місцем проектування арабо-турецьких протиріч, що існують у мусульманському світі.

Духовно ближчою для кримських татар є турецька школа з її світським типом ісламу. Заступник голови Меджлісу Р. Чубаров відмітив: «відродження ісламу у Криму в тому класичному вигляді, в якому він існував раніше, і плюс його тісний взаємозв'язок з турецькою релігійною школою – дає можливість стверджувати, що в принципі співіснування релігійного життя і суспільно-політичного життя буде гармонійним» [20].

Арабо-турецьке суперництво, що посилюється за вплив на мусульман Криму, поставило ДУМК, і особливо Меджліс, у досить лоскитливу ситуацію. Традиційно протурецька орієнтація Меджлісу змушує його визнати монопольну роль Туреччини в процесі реконструкції ісламу в Криму. Проте, відкидати прояви мусульманської солідарності з боку арабських країн недалекоглядно. Тому Меджліс в своїх стосунках із зарубіжними ісламськими центрами вимушений займати неоднозначну позицію.

В процесі відродження ісламу в Криму існують проблеми й економічного характеру. Практично всі матеріальні витрати, пов'язані з реконструкцією мечетей, пам'ятників мусульманської культури, проведенням ісламських свят і заходів, несуть зарубіжні ісламські спонсори. Крім того, добродійні організації беруть на себе витрати по будівництву житлових будинків для кримських татар інженерних комунікацій для селищ компактного мешкання [21].

В той же час, взаємодія представників етнічних спільнот на соціокультурному і побутовому рівнях, що постійно посилюється, взаємні культурні та економічні зв'язки об'єктивно сприяють поступовому зниженню потенціалу конфліктності в кримському соціумі. Про це красномовно свідчать підсумки соціологічних досліджень Київського міжнародного інституту соціології (весна

2005 р.). Згідно з цими даними, найнижчий в Україні рівень ксенофобії (наявність упреждень до представників інших національностей) був отриманий в Автономній Республіці Крим і на Волині [22].

Аналіз етноконфесійних стосунків у Кримському регіоні свідчить про необхідність шанування і неухильного дотримання всіма суб'єктами цих стосунків норм чинного законодавства, що сьогодні дає необхідні важелі для вирішення нагальних національно-культурних завдань. Вихід за межі законодавчих норм здатний провокувати сплески конфліктогенності, приводити до некерованих конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций / А. Ф. Зелинский. – Харьков : Прапор, 1996. – 260 с.
2. Горяинов К. К. Криминологическая обстановка : методологические аспекты / К. К. Горяинов. – М. : Мысль, 1991. – 320.
3. Карагодин В. Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия расследованию : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность» / В. Н. Карагодин ; ЕЮИ. – Екатеринбург, 1992. – 48 с.
4. Силаев А. И. Криминологическая обстановка: содержание, понятие / Силаев А. И. // Проблемы криминологии и профилактики правонарушений. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1980.
5. Кудрявцев В. И. Передмова до книги І. Ф. Кузнецова. Проблеми детерміації кримінології. – Х. : Прапор, 1994. – 370 с.
6. Кузнецова І. Ф. Проблеми детерміації кримінології / Кузнецова І. Ф. – М. : Думка, 1994. – 260 с.
7. Ратіпов А. Р. Психологічне вивчення особи злочинця / Ратіпов А. Р. – М. : Родина, 1991. – 278 с.
8. Габреїлян О. А. Проблемне поле мі-

жетнічної напруженості / О. А. Габреїлян. – Сімферополь : Таврида, 2000. – 245 с.

9. Умеров Э. И. Крим: Проблема становления этносистемы / Умеров Э. И. – Симферополь : Таврида, 2001. – 125 с.

10. Абдураїмов В. Неможливе і реальне російсько-татарського Криму / В. Абдураїмов // Голос Крима. – 25.01.1999. – № 3.

11. Коростеліна К. В.. Ідентичність і толерантність : на дорозі формування культури миру в Криму / К. В. Коростеліна. – Сімферополь :Таврида, 2002. – 252 с.

12. Семенко В. Свобода і совість / Семенко В. // Незалежна газета. – 16.08.1997. – № 18.

13. Тульський М. Релігійний склад населення України / Тульський М. // НІ – Релігії. – 14.02.2001. – № 10.

14. Тішков В. А. Нариси теорій і політики етичності в Росії. – М : Код, 1997. – С. 25–27.

15. Інформаційний звіт Комітету у справах релігій при СМ АРК за 2005 р.

16. Еленський С. П. Розлом. Протистояння в українському православ'ї як конфлікт ідентичностей / Еленський С. П. // Людина і світ. – Червень 2000. – № 1.

17. Кулдай О. Міжправославний конфлікт в Україні: позиція сторін / Кулдай О. // Людина і світ. – Травень-червень 2000. – № 5.

18. Мамутов А. М. Преступления, составляющие пережитки патриархально-родового быта: дисс. ... кандидата юрид. наук / Мамутов А. М. – Алма-Ата, 1964.

19. Здравомислов А. Г. Міжнаціональні конфлікти в пострадянському просторі / Здравомислов А. Г. – М-код, 1997.

20. Ішин А. Проблема конфліктності в етнічній сфері Кримського регіону / Ішин А. – Сімферополь : Таврида-2002. – 135 с.

Халілев Р. А. Фактори можливого ускладнення оперативної обстановки на ґрунті міжетнічної напруженості у Криму / Р. А. Халілев // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 574–587 [Електронний ресурс].

Розглянуто питання міжетнічних конфліктів та їх зв'язок зі станом оперативної обстановки, так і роль органів внутрішніх справ в урегулюванні міжнаціональних протиріч на сучасному етапі розвитку суспільства.

***

Халилев Р.А. Факторы возможного осложнения оперативной обстановки на грунте межэтнической напряженности в Крыму

Рассмотрен вопрос межэтнических конфликтов и их связь с состоянием оперативной обстановки, так и роль органов внутренних дел в урегулировании межнациональных противоречий на современном этапе развития общества.

***

Khalillev R.A. Factors of Possible Complications of the Operational Situation on the Ground of Ethnic Tensions in Crimea

The Questions of ethnic conflicts and their relationship with the state of the operational environment and role of the police in resolving ethnic conflicts at the present stage of development of society were examined.